

Наталія Солонська

Питання каталогізації за поглядами дослідників і фахівців 20-х - початку 30-х років (на матеріалах «Бібліологічних вістей» і «Журналу бібліотекознавства та бібліографії»)

Хтось назвав каталог мотором бібліотеки. Ще француз Габріель Нодде в праці «Advis pour dresser une bibliotheque» (1627) уперше висуває ідею зібрати в одному місці можливо велике число каталогів. Відтоді минуло 350 років, проте проблема не зменшилася, а тільки набула сучасних рис. У 20-х - на початку 30-х років вона також стояла гостро. Було запропоновано чимало цікавих пропозицій, які для нинішніх дослідників становлять безперечний інтерес не тільки тому, що більшість з них не було реалізовано, а тому, що вони варті серйозної уваги та аналізу і цілком можуть прислужитися в сьогоденних дослідженнях та повсякденній практиці.

Для аналізу проблеми каталогів, що існувала в 20-х - на початку 30-х років поточного століття, візьмомо наукові часописи «Бібліологічні вісті» (видавець - Український науково-дослідний інститут книгознавства, УНІК) і «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» (видавець - Всенародна бібліотека України, ВБУ).

«Бібліологічні вісті» звертаються до цієї важливої теми в перший же рік свого видання в 1923 р. (№4, с.23-30). Відповідальний редактор часопису Ю.Меженко порушує питання «Чи потрібні інвентарі в бібліотеках універсального типу?», тобто йдеться про хронологічний запис книжкових чи документних надходжень до бібліотеки. На думку автора, «осовною і головною ознакою інвентаря є хронологічність реєстрування вступного матеріалу і тому «називають його «хронологічний каталог». Нагадаємо, що в книзі «Бібліотечна техніка» (К., 1922) Меженко писав: «Кожну окрему книжкову одиницю треба вписати в інвентар під своїм індивідуальним хронологічним, або, як ще його зовуть, порядковим номером. Інвентар називають ще матеріальним каталогом, матеріальною книгою, хронологічним каталогом».

Але це судження Меженка в ті роки було доволі дискусійним.

Поль Отле не надавав особливого значення тому, що не складаються численні інвентарі. Треба в одному реєстрі, вважав він, реєструвати усі твори й усю періодичку бібліотеки, незалежно від форми, формату, фонду.

Відмінні погляди на інвентар мали також німецькі бібліотекарі Мольбех і Грезель. Останній більше схилявся до думки, що інвентар - це скоріше канцелярсько-бухгалтерський документ. Не було одностайності щодо концепції інвентаря і в російському бібліотекознавстві.

Ю.Меженко, захищаючи свою точку зору, насамперед виходив з того, що скасування інвентаря економить по 4 хвилини на 200 книжок.

О.Олексієва в цьому ж числі «БВ» (с.30 - 34) порушує

специфічну проблему «Каталогу в дитячій бібліотеці», вважаючи, що методично правильна його організація (йдеться про систему «відкритих полиць») не виключає існування каталогу. Вона виходить з того, що діти матимуть можливість знайомитися з книжкою і через каталог, складений відповідно з дитячими інтересами, за віковим рівнем. Каталог вона бачить як «фотографію» книги, що відбиває не тільки її зміст, а навіть зовнішній вигляд. Пропонована форма каталогів - зошити, в яких фіксуються всі книги бібліотек. Авторка визначає основні каталоги (авторський, заголовковий, предметний, систематичний) та допоміжні (рекомендаційний, тематичний, стіпний, ілюстрований).

У 1925 р. («БВ», №1/2 (8/9), с.168 - 170) у рубриці «Хроніка» повідомляється про конференцію наукових бібліотек РРФСР, що відбулася в грудні того року в Москві, де серед основних виділяється доповідь директора наукової бібліотеки Московського університету А.Калішевського «Про річевий каталог». Навколо цього виступу і розгорнулася гостра дискусія, до чого спонукало, насамперед, твердження промовця, що систематичний каталог уже не спроможний задовольнити бібліотеку. Опоненти наголошували, що розробка річевого каталогу - процес, який потребує значних спільних зусиль, підкріплюючи свою думку тим, що річевий каталог механічно роз'єднує споріднені галузеві знання і не дає уявлення про обсяг усієї галузі. Рубрики каталогу самовільні.

На захист річевого каталогу висувалися такі аргументи: об'єднує систематичний та абетковий, подає конкретний зміст книги, комплексно об'єднує все, що є в бібліотеці щодо певної речі та ін.

Противники перехресного каталогу закидали, що він тільки вносить плутанину. Але головний контраргумент - це відсутність інструкції, предметних рубрик.

На конференції йшлося також про класифікацію книжок у наукових бібліотеках, про предметний каталог та єдину каталографічну інструкцію.

На бібліотечно-клубній нараді, що мала відбутися замість Всеукраїнського бібліотечного з'їзду, теж планувалося розглядати питання про зразковий каталог

у системі бібліотечної праці та метод його складання.

Б. Боднарський у статті «Академічні бібліотеки» розмірковує: «Хто ж правий: академічні бібліотеки зі своїми каталогами, що йдуть назустріч науці, чи децимальна класифікація зі своїми «закостенілими рубриками?» (ЖББ, 1925, №1/2, с.72-74). «Щоби відповісти на це, - продовжує він, - треба попереду поставити питання про розуміння та призначення бібліографічної класифікації «або, що те саме, бібліотечного каталогу».

Автор відстоює децимальну класифікацію, яка дає «надзвичайно широкий, майже безмежний простір для символізації самих різноманітних ідей», вважає, що каталог бібліотеки, як і кожний каталог, «треба будувати настільки мистецьки, щоб у ньому можна було легко і вільно орієнтуватись», наголошує на необхідності його еластичності, щоб мати змогу включати в схему нові рубрики, не руйнуючи її. Більшість же фахівців не схвалювали порушення системи, побоюючися, що вона стане гірше пристосованою для створення рубрик.

У рубриці «Хроніка» («БВ», 1927, №2, с.109) інформується, що Укрнаука в середині грудня поточного року в Києві проведе нараду наукових бібліотек України.

Порівняємо, що писав у тому ж році «ЖББ». В.Козловський у статті «Спільні каталоги» (№1) підкреслює: «Нема нічого дивного в тому, коли виникає ідея колосального інтегрування книжних скарбів і здійснюється план таких каталогів, у котрих збираються відомості про літературу не одної бібліотеки, а багатьох».

Перша конференція наукових бібліотек УСРР визнала за своєчасне й доцільне утворення спільного каталогу наукових бібліотек України, вивчення цього питання розглядала й науково-дослідча комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ. Наложало визначити форми й способи втілення ідеї.

Порівняємо. Ще в 1791 р. у Франції спеціальна комісія видала розпорядження щодо інвентаризування рукописів та книжок. Це мало послужити підґрунтям для складання загального каталогу всіх французьких бібліотек. До цієї спокусливої, але не реалізованої ідеї повертається в 1842 р. К.Е.Форсман. Через 30 років вона зацікавила американців у особі Ч.Джвевтта. Але теж не була втілена.

Тож створення зведеного каталогу стає ніби нездійсненою мрією.

У 1884 р. ідея спільного каталогу знову захоплює дослідників, цього разу німецького історика Генріха фон Трайчле. Він іде далі своїх попередників, пропонуючи кожній бібліотеці зробити копію свого алфавітного каталогу.

Це ж питання порушує редактор каталогу Британського музею Р.Гарнет (1882) та Ф.В.Гагсі (Бельгія, 1893).

Проте не були втілені ідеї ані цих сподвижників, ані Комісії духовного співробітництва.

У Росії вперше заговорив про спільні каталоги А.Браудо. Певні напрацювання в цьому відношенні мали в 20-ті роки ленинградські бібліотеки.

Академік Н.Ніковський писав, що при виробленні конкретного плану повного каталогу російських книжок неодмінною умовою повинно бути, щоб усі книжки описувалися *de visu* з копією повного нескороченого заголовка, з підрахуванням сторінок або аркушів, із

зазначенням формату, місця видання й, за можливістю, числа відбитих примірників, а також з поданням місця, де знаходиться описаний примірник.

На той час уже були напрацювання великих універсальних каталогів: Пруського спільного; друкованих карток Бібліотеки Конгресу; каталог німецьких бібліотек - при Публічній бібліотеці Ротшильда (Франкфурт-на-Майні), в Італії, Франції, Угорщині.

Ідея спільного каталогу українських бібліотек виникла паралельно з фундацією ВБУ. У першому статуті бібліотеки йдеться: «(§4). Національна бібліотека повинна кожному читачеві дати спромогу бути освідленим про всі великі книгозбірні, які де є на Україні, а для того в Національній бібліотеці має організуватися спільний каталог, куди занесено буде книжки всіх книгозбірень України, які мають при вищих школах та громадських інституціях».

Отже, засновники Всенародної книгозбірні розуміли вагомість спільного каталогу ще в 1918 р. У резолюції Національної бібліотеки зафіксовано: «Визнати за своєчасне й доцільне почати утворення зведеного каталогу наукових бібліотек України таким шляхом: а) роботу цю провадять усі наукові бібліотеки України по районах, а централізується вся ця робота при Всенародній бібліотеці України; б) як першочергову роботу в галузі зведеного каталогу - поставити зведений каталог українознавчої літератури бібліотек України, періодики й цінних фондів наукових бібліотек УСРР».

Нагадаємо: перший спільний каталог періодичних видань, що є в дев'яти бостонівських бібліотеках та в бібліотеці Гарвардського університету, з'явився 1878 р. Був він суто місцевого значення, невеликий за обсягом.

В.Козловський висвітлює створення тритомного каталогу бібліотекою Британського музею, випуск у 1897 р. першого тому спільного каталогу першодруків, впорядкованого за десятковою системою «Систематичний покажчик швейцарських видань та видань, що відносяться до Швейцарії, за 1901 - 1920 рр.»

Детально описує автор процес підготовки каталогу в Пруссії, а «Бібліотека Конгресу, - підкреслює він, - друкує картки для каталогів, починаючи з 1-го червня 1898 р. <...> Взірцево поставлено було відразу справу оповіщення про книжки, на котрі видрукувано картки, та справу замовлення карток».

Особливу увагу концентрує дослідник на формуванні центрального каталогу наукових бібліотек у Німеччині, де було використано каталог 123-х бібліотек. Усе було підпорядковано головній меті - «мати змогу вказати ті бібліотеки, де знаходяться потрібні науковим робітникам книжки».

Перший каталог періодичних видань побачив світ 1878 р. в США. Приклад Америки наслідували Бельгія та Італія.

«В двадцятім столітті, - з оптимізмом заявляє Козловський, - спільні каталоги періодичних видань стануть загальним явищем як у Європі, так і Америці». Дійсно, покажчики з'явилися в Америці (1901), у Німеччині (1914), Австрії, Франції, Англії, Росії («Сводный каталог иностранной литературы за 1920 - 1924 рр., полученной в библиотеках Ленинграда до 1-го января 1925 г.» - Л., 1924, I; 1925, II - III (видання Державної публічної бібліотеки); в Україні УНІК видає «Каталог ювілейної виставки українського друкарства» (К., 1925.

- 50 с.), який склав С.Маслов. Це корисне починання в ті роки не знайшло продовження і стало відновлюватися в НБУВ лише через 70 років виданням каталогів виставок художників, які організовує культурно-просвітницький центр бібліотеки.

У 1927 р. розпочалося складання спільного каталогу іноземних періодичних видань від 1914 р., розміщених у бібліотеках Києва (ВБУ).

У рубриці «Хроніка» «ЖББ» повідомляє про Перший пленум каталографічної комісії (утворено згідно з резолюцією I конференції наукових бібліотек УСРР). У пленумі (13 - 14 квітня 1927 р., голова комісії - С.Постернак), узяли участь В.Дубровський (Укрнаука), М.Годкевич (директор Української книжкової палати), Ю.Меженко (директор УНІК), С.Рубінштейн (директор Одеської ЦНБ), Л.Розанов (Укрполітосвіта), В.Козловський (ВБУ, редакція «ЖББ»).

Були заслухані доповіді: «Основні питання при складанні української каталографічної інструкції» (В.Козловський), «Робота над складанням української каталографічної інструкції» (С.Постернак); «Проект робіт для вивчення проблеми колективного авторства» (Н.Піскорська, ВБУ); «Літопис українського друку й каталографії перехідного періоду» (М.Годкевич).

Учасники пленуму наголошували, що каталографічна інструкція повинна дати правила норм бібліографічного опису зі скороченням або поширенням для наукових та академічних бібліотек.

Нагадаємо, що перша каталографічна інструкція побачила світ у Сполучених Штатах в 1872 р., в Англії - в 1878 - 1883, у 1908 р. - т. зв. англо-американська інструкція, в 1899 р. - пруська (повторення інструкції К.Дзятко). У Франції інструкція вийшла в 1912 р., в Італії - в 1922, у Польщі - в 1923.

Продовження статті В.Козловського «Спільні каталоги» подано в №2 «ЖББ» за 1928 р. (с.35-48). Автор наполягає, що треба поширювати їх практику, аргументуючи свою точку зору насамперед тим, що не розшукані книжки негативно відбиваються на стані науки. Він ставить питання руба для тих, хто сумнівається: «Що дешевше - чи купувати журнали, чи завести спільний каталог». Козловський посилається на досвід Пруського спільного каталогу: «З огляду на колосальне зростання цін на старіші та значніші нові видання буде заощаджено великі суми. Гроші, витрачені на спільний каталог, будуть заощаджені». Економляться не тільки кошти, а й сили. Централізація каталогізації здешевлює дорогу бібліотечну роботу.

На думку В.Козловського, спільні каталоги були й будуть могутнім чинником наукової організації праці в бібліотеках: «Спільний каталог - це ніби спроба створити спільну бібліотеку <...> не найменша трудність полягає в організації спільної роботи людей, розділених простором і часом».

У главі VII автор порушує проблему спільних каталогів українських бібліотек, їх використання для українознавчих студій та для українського бібліографічного репертуару (УБР). Але він змушений визнати, що «всі подібного роду підприємства поки що понад наші сили, з огляду на нашу організаційну якість, велику невпорядкованість у каталогах наших бібліотек і на значну кількість зовсім незакаталогізованих книжок».

З часу написання цих рядків пройшло понад 70

років, а таке враження, ніби йдеться про сьогоденню ситуацію.

Козловський пропонує такий шлях складання спільного каталогу: «Треба йти від нової літератури назад до літератури давніших часів, а при тім або охоплювати бібліотеки географічними концентратами, складаючи спільні каталоги бібліотек окремих установ - Харкова, Києва, Одеси - й переходячи потім до зведення в українському масштабі, або виходити від них (галузей книжно-історичних періодів та форм літератури), створюючи таким чином каталоги сільськогосподарської медичної літератури, періодичних видань, стародруків».

Дослідник вважає доцільним таку послідовність дій: «Закордонні періодичні видання, починаючи від 1901 року, закордонна книжна література за той самий час, періодичні видання, що вийшли на українській території в XIX й XX ст., російські наукові періодичні видання за той самий час, книжки українською мовою, всі інші книжки, що змістом стосуються України».

Дискусійним було в ті роки питання про зв'язок між спільним каталогом та УБР. Але ще тоді Козловський писав: «Ідею прийти до корпусу національної бібліографії через спільні каталоги бібліотек цілого краю, як це думали німці, чи навіть через загальний каталог одного лише центрального національного книгосховища, як хотіли англійці й французи, не можна назвати новою».

На завалі побудови УБР було те, що до 1920-21 рр. бібліотеки України погано комплектувалися українською літературою (не можна сказати, що справа змінилася на краще в незалежній державі), її більше надходило до Росії, ніж залишалося на своїй землі (ниги просто нема чому доходити, оскільки література українською мовою майже не випускається).

У цьому ж номері (1928, №2, с.51-60) працівник Харківської наукової бібліотеки ім.В.Короленка Б.Борович закидає, що бібліографія займає зверхнє, провідне становище щодо каталогів. Не згоден автор і з твердженням Д.Балики, що «каталог - це бібліотека». На думку Б.Боровича, без предметного каталогу неможлива ні консультаційна, ні будь-яка інша робота з читачем.

Захищаючи необхідність предметного каталогу, дослідник підкреслює, що в ньому існує система відсилок «див.» і «див. також», яка зв'язує в одне ціле ряд рубрик і дає повне уявлення про всі частини даної ділянки знань.

Олена Кисіль звертається до питання про рубрикацію в предметному каталозі в однойменному матеріалі (с.61-65). Вона аналізує полеміку (тим самим втручаючися в неї), між представниками різних напрямів предметної каталогізації, яка розгорнулася на сторінках німецького журналу «Zentralblatt fuer Bibliothekswesen».

Шмідт, приміром, вважав, що не треба допускати систематизації в предметному каталозі, оскільки вона зробить його таким же незручним і важким для користування, яким став систематичний каталог. З цим прибічником вузької, або «конкретної рубрикації» категорично не згоджувалися Шлеймер і Кох. Вони вважали за потрібне дати тільки загальні, основні, виразні правила рубрикації.

Прискіпливу увагу приділяє «ЖББ» VI Міжнародній

бібліографічній конференції (червень, 1927 р., Брюссель), організатором якої виступив Міжнародний бібліографічний інститут. На ній були підбиті підсумки досягнень у галузі каталогізації, розглядалося також питання децимальної класифікації.

На конференції визнали за потрібне далі розвивати абетковий та систематичний репертуар МБІ. М.Іванченко наголошує, що інститут хотів би регулярно одержувати каталоги бібліотек, видані книги, бібліографії, каталоги книгарень.

«БВ» (1928, №1, с.154-155) знайомить своїх читачів з матеріалом К.Марцишевської «Завдання та організація відділу історії російської книги в Державному історичному музеї в Москві», де для нас цікава інформація про розроблений завідувачем музею І.Розановим особливий тип карточки з шістьма зубцями вгорі, що відповідають шістьом основним ознакам, за якими «примірник може бути цінним для відділу».

Ініціатор, крім головного карткового каталогу, пропонував запровадити каталоги видавців, друкарень, друкарів, цензорів, власників, громадських бібліотек, каталог написів, поміток на книжках тощо.

М.Русинов у статті «В справі дальшого застосування децимальної класифікації» (с.56-62) вступає в популярну в ті роки дискусію щодо переваги предметного каталогу над систематичним. Він вважає, що якраз своєчасно ставити питання про застосування децимальної класифікації (ДК). Бібліотеки та бібліографічні заклади можуть використовувати ДК, пристосовувати її до своєї мети й групувати літературні матеріали за вибраним ними самим планом, «щоб не ставити себе в ізольоване становище від міжнародної організації бібліографії». Літературу треба розподіляти за рубриками ДК, орієнтуючись на максимальну концентрацію. Автор підкреслює, що бібліограф передусім звертає увагу на предмет та спосіб трактування змісту книги. «Недурно ж у Дьюї в правилах класифікації на першому місці стоїть вимога вміщати книгу туди, де вона може бути найкориснішою».

На думку Русинова, в каталозі мають бути створені відділи книгознавства, наукової організації праці та керування, культурологія, під рубрикою якої належить сконцентрувати всі відомості щодо життя та творчої, політичної, громадської діяльності вчених, письменників, художників та ін.

Нормальна ситуація, за Русиновим, коли рівнобіжно функціонують обидва типи каталогів, але, з огляду на брак коштів, варто вибрати предметний каталог.

У рубриці «Хроніка» Русинов повідомляє про МБІ, який підготував до випуску свої праці про ДК. Комісія ДК найпершим завданням висунула розгляд абеткового каталогу авторів та анонімних творів; предметний каталог; систематичний. І як магістральне - на підставі вивчення міжнародного досвіду - складання міжнародного кодексу каталографічних правил.

Наприкінці 20-х років німецька бібліотечна думка спрямовується на створення єдиного каталогу всіх великих громадських бібліотек. Але реалізувати її вдалося тільки щодо Державної бібліотеки Берліна та десяти універсальних бібліотек Пруссії. Каталог першої був переписаний на картки, його передали до десяти інших бібліотек для звірки з каталогами останніх.

З 1898 р. названа група бібліотек видає друком назви

«новоздобутих книжок, у двох примірниках, на картках інтернаціонального формату у вигляді бюлетеня під назвою «*Begeiner Titeldrucke*».

На базі Загального каталогу пруських бібліотек у 1904 р. засновується довідкове бюро. Два бібліотекарі та три їхніх помічники надавали користувачам відомості про книги, манускрипти, музичні твори, географічні мапи тощо. Додатковий каталог складався з копій усіх книжок, розшукуваних та не знайдених у загальному каталозі.

З бюро співпрацювала приблизно тисяча бібліотек. На відповідній картці відзначалися всі, що мали книгу, яка цікавила користувача.

Поліпшуючи культуру роботи, бюро в 1914 р. видало каталог усієї періодики (по 300 бібліотеках), а в 1921 р. - список закордонної періодики в бібліотеках Німеччини. На жаль, в Україні це починання не знайшло відгуку.

Микола Сагарда детально висвітлює «Основні питання зведеного каталога часописів у бібліотеках України» (№3 «ЖББ» за 1929 р., с.43-54). Автор, який вивчав питання періодичної преси, правомочно вважає, що імпульс до створення зведених каталогів часописів має глибокі підстави, але це, зрозуміло, потребує належної підготовки фондів і кадрів (невипадково за кордоном складають насамперед зведені каталоги саме часописів).

Наймасштабніші завдання, на думку дослідника, - створення УБР і зведеного каталогу бібліотек УСРР, причому, він розмежовує ці поняття. До зведеного каталогу мають увійти всі періодичні видання, що є в бібліотеках України. Треба складати окремий зведений каталог газет. Причому «заводити до зведеного каталогу тільки наукові, науково-популярні та солідні літературні журнали». Виняток він робить лише для українських журналів. Завданням загального каталогу Сагарда бачить виявлення, в яких «саме бібліотеках є ті або ті періодичні видання».

Науковець описує досвід створення такого каталогу серіальних видань у бібліотеках США й Канади. Для основного списку тут було об'єднано картки періодичних видань, що були в каталогах Бібліотеки Конгресу та Бібліотеки Британського музею, використані всі попередні каталоги, усі серіальні.

Констатуючи з сумом, що немає «на Україні ні друкованих каталогів, ні таких бібліотек, де б склад журналів доведено було до того стану, щоб їх каталогізувати, можна було б взяти за основу», дослідник усе ж з вірою в успіх справи стверджує: «ВБУ має найбільший на Україні фонд часописів і може стати за основну базу для роботи над зведеним каталогом: вона складає каталог часописів, що є в її фондах, і на підставі його готує основний список у такій кількості примірників, щоб вистачило на всі бібліотеки, що ввійдуть до сітки зведеного каталогу».

Учений пропонує детальний хід робіт у цьому напрямі. На жаль, його пропозиції так і не було реалізовано.

Незважаючи на зусилля фахівців, про що свідчать виступи в науковій та професійній пресі, видання друкованих каталогів в Україні просувалося надто повільно. Хоча певні набутки створення зведеного каталогу існували у Києві, Харкові та Одесі.

Об'єктивні історичні, ідеологічні чинники не дали можливості розгорнутися цій справі на рівні європейських країн, взагалі світового бібліотекознавства.

У цьому ж номері публікується рецензія С.Борового «Московські рубрики предметного каталогу» (с. 62-67) на книгу А.Покровського та Є.Шамшева «Система рубрик и ссылок предметного каталога» (М.: Бюро Центр. каталогизации ГПП).

У рубриці «Хроніка» - публікація С.Рубінштейна «Зведений каталог чужомовної наукової періодики, що знаходиться в бібліотеках м.Одеси». Автор вважає його одним з найважливіших факторів бібліотечного будівництва.

У цьому ж числі журналу Я.Берман і М.Винник розповідають про зведений каталог музичної літератури Одеської бібліотеки.

С.Боровий у матеріалі «Наукова бібліотека в сучасних умовах» («БВ», 1930, №1, с.58-90) критично аналізує ситуацію з каталогами в наукових бібліотеках України, які «дістали від дореволюційної Росії кепську спадщину <...> невідповідність персоналу, невпорядкованість фондів, недобре пророблені та недостатні каталоги, майже цілком пасивне ставлення до читача», не залишає жодних ілюзій щодо ситуації з каталожною справою в республіці. Втім, мабуть, високою культурою в цій ділянці бібліотечного життя не могли похвалитися і в Росії. Так, про бібліотеку Казанського університету математик Лобачевський писав, що каталог у ній складений з величезною неохайністю, в ньому повно помилок. Утім, ці слова не можуть виправдовувати і тим більше вибачати сьогоднішню власну безпорадність деяких бібліотек у каталожному господарстві, як і закид, що «з боку невпорядкованості своїх каталогів бібліотека Казанського університету не була помітним винятком серед інших російських університетських бібліотек (а Україна тоді була в складі Російської імперії. - Н.С.), - досить навести таку красномовну довідку: «В Харківській університетській бібліотеці не було загального абеткового каталога до 1890 р. В бібліотеці Варшавського університету (Польща в той період входила до складу Росії. - Н.С.) не було такого ж каталогу ще в 1903-му році...»

Науковими бібліотеками дореволюційної Росії користувалося вузьке коло фахівців. Тоді були добре складені тільки спеціальні каталоги - *Rossika* в Публічній бібліотеці (Ленінград), інкунабул Рум'янцевського музею (Москва).

Безперечним С.Боровий вважає, що «найбільше, чим може бути ідеальний бібліотекар - це бути живим каталогом, чемним та завжди готовим до послуг провідником по доручених йому книжкових багатствах <...> указувати відвідувачам на кращі засоби користування каталогами, бібліографічними приладдями і т.ін.»

Але сам же С.Боровий підкреслює, що такий бібліотекар уже відмирає хоча б з причини величезного, зростаючого книжкового потоку. Цей об'єктивний фактор спричинював загострений інтерес фахівців до питання, що стало нагальним.

Безперечно, бібліотекар має знати основні каталографічні принципи. Наступає ситуація, коли він не може заступити собою каталог.

А от маленька порада, яка й сьогодні звучить актуально: «Бажаючи полегшити читачеві користування

каталогом і, разом з тим, розвагжити бібліотечний персонал від дрібних елементарних довідок каталожного характеру, - великі бібліотеки часто дають своєму читачеві маленьку довідкову книжку, яка дає мінімум потрібних відомостей про каталоги, а іноді й про склад фондів». Тобто, йдеться про зручний і такий необхідний путівник по фондах.

«Для бібліотекаря та наукового робітника <...>, - зауважує С.Боровий, - бібліографічний довідник, покажчик і т.ін. є цінним лише як спосіб, який допомагає йому орієнтуватися в каталозі, як певний провідник в морі каталожних карток. Інакше кажучи, він упирається в проблему універсального каталогу. Ми бачимо, що ідея каталогу, де було б зведено все книжкове багатство країни, не є новою».

Найпершою перевагою зведеного каталогу, з огляду хоча б на досвід німецьких книгозбірень, є можливість широко здійснювати міжбібліотечний обмін (у Німеччині з 1892 р.). Але обсяги робіт дедалі зростали і це відсувало й відсувало питання створення зведеного каталогу (сьогодні б сказали - спільної бази даних) на непевний строк. Різні його спроби, скажімо, в 1919 р. в Чехословаччині та Австрії, так і не були реалізовані.

Уже на початку 30-х років усе інтенсивнішою стає тенденція, щоб бібліотекар каталогізував та подавав своїм клієнтам не книги та статті, а ті факти та дані, що в них містяться, - бібліотека перетворюється в бюро документації.

Отож, бачимо знайому по сьогоднішню ситуацію, яка вирішується нині вже сучасними способами.

Продовжуючи статтю у №2 за 1930 р. (с.29-56), С.Боровий пише про утворення зведеного каталогу ленінградськими бібліотекарями. У 1918 р., за ініціативою А.М.Бравдо, було створено об'єднання, яке взяло на себе виконання цього завдання.

Перший зведений каталог закордонних періодичних видань у РРФСР було видано Публічною бібліотекою в Ленінграді (вийшла перша частина, яка вміщувала журнали з книгознавства та бібліотекознавства).

В Україні першу невеличку спробу зробила Харківська центральна наукова бібліотека, випустивши в 1927 р. «Зведений каталог періодичної закордонної наукової літератури по бібліотеках Харкова». У 1926 р. розпочало роботу Ленінградське довідкове бюро. Мережа довідкових відділів ширилася по всьому Союзу.

С.Боровий вступає в гостру суперечку щодо предметного каталогу з Л.Хавкіною, яка не погоджується «зі скерованням предметного каталогу на довідкову роботу. Предметний каталог не повинен заступати місце систематичного <...> Предметний каталог повинен охоплювати, по змозі, найголовніші журнальні статті».

Утім, дослідник зазначає, що «раціонально організований каталог бібліотеки - це ще далеко не все. Поряд з цим треба допомагати читачеві знайти потрібну йому книгу, навіть тоді, коли її нема у фондах бібліотеки. Наукова бібліотека повинна поставити собі обов'язковим завданням утворити зведений каталог книжок, що є по всіх спеціальних та загальних бібліотеках <...>». На думку автора статті, наукові бібліотеки мають брати активну участь і в складанні таких каталогів навіть у загальнодержавному обсязі та міжнародному масштабі, до того ж, перебираючи на себе роль організатора в цій справі.

Однак Й.Залевський у матеріалі «Київські бібліотеки в цифрах» («БВ», 1930, №4, с.92-102) звертає увагу на те, що більшість бібліотек (приблизно 20%) мають по одному каталогу (систематичний або абетковий), 2% - по два, по три й більше, решта 118 бібліотек України ведуть лише інвентарні книги. Але насправді стан з каталогами був гіршим. Залевський пояснює це тим, що «більша частина бібліотек тримає свої каталоги в такому стані, ніби «це якісь карткові «труни» - щось неможливе для будь-якого використання».

Сьогодні кожна зі згаданих бібліотек може сама судити, наскільки поліпшилося їх становище щодо каталожної технології. Змінилися і погляди. В аналізованій період панувала думка, що масовому читачеві каталоги взагалі непотрібні. Негаразди існували не тільки у відомчих бібліотеках, а й у наукових. «Предметний каталог мали лише 6-7 бібліотек, - зауважує Залевський, - більшість віддавала перевагу систематичному». Абетковий каталог у ті роки був рідкістю. Автор

закінчує свій матеріал на песимістичній ноті: «Наше молоде покоління бібліотекарів про друковані каталоги навіть не мріє».

Припинення більшовицькою владою т.зв. українізації, дедалі сильніший політичний пресинг, орієнтація на злиття російської та української культур, з поглинанням останньої, не дали можливості розвиватися нашому вітчизняному бібліотекознавству на світовому рівні. А підвалини, як бачимо з аналізу публікацій у часописах «Бібліологічні вісті» й «Журналі бібліотекознавства та бібліографії», закладалися міцні. Існували й сильні наукові та фахові кадри, більшість з яких була змушена або назавжди покинути Україну, або була фізично знищена сталінським режимом.

Утім, ідеї, закладені в 20 - 30-х роках, не втратили своєї наукової ваги, актуальності, навіть злободенності. Переважна частина з них звучить і сьогодні свіжо, гостро, на часі дня і так само потребує нагального розв'язання, як і 70 років тому.

1. Бишон В. Практическое руководство к современной библиотечной каталогизации. - М., 1927.
2. Борович Б. Практика предметного каталога в вопросах и ответах. - Х., 1928.
3. Denkschrift betreffend die Kataloge der Preussischen Bibliothek in ihre Reform durch den Druck des besammtkatalogs. - Leipzig, 1925.
4. Добржинский Е. Положение русских академических библиотек по данным анкеты // Труды Первого всерос. съезда по библиотечному делу. - СПб., 1912. - Ч. II. - С. 1-15.
5. Итальянская инструкция по составлению алфавитного каталога // Библиотечное обозрение. - Л., 1925.
6. Ковалевський Юр. Карткографія. - К., 1923.
7. Ковалевський Юр. Теоретичні підстави бібліографії. - Х.: Голос друку. - Кн. I. - 98 с.
8. Проект французской инструкции по составлению алфавитного каталога. - Пг., 1920.
9. Przepisy katalogowania alfabetycznego w bibliotekach polskich. - Warszawa, 1923.
10. Рубинский К. Положение библиотечного дела в России и в других государствах // Труды Первого всерос. съезда по библиотечному делу. - С. 1-15.
11. Рубинштейн С. Зведений каталог іноземної наукової періодики, що знаходиться в бібліотеках м. Одеси // ЖББ. - 1925. - № 3. - С. 113-114.
12. И. Русинюв. Десятичная классификация документов. - М., 1925.